

Lilia Citko
Białystok

Uwagi o transpozycjach litewsko-słowiańskich w antroponimii północnego Podlasia (XVI w.)¹

Północne Podlasie stanowiło w swej przeszłości strefę kontaktową słowiańsko-bałtycką. Strefy kontaktowe powstają w różny sposób i mają rozmaity charakter. Mogą one być następstwem 1) bliskości przestrzennej, 2) istnienia obszarów mieszanych, 3) wpływów o charakterze kulturowym². Kontakty etnosów na Podlasiu w zależności od okresu historycznego były różne, a ich konsekwencją stało się przejęcie przez słowiański system onomastyczny nazw bałtyckich. Obecność komponentu bałtyckiego, w głównej mierze litewskiego, stwierdzono w historycznej toponimii, mikrotoponimii, antroponimii³.

W zasobie antroponimicznym północnego Podlasia nazwy osobowe o genezie bałtyckiej stanowią w źródłach XVI wieku grupę dość liczną. Przeprowadzona niżej ogólna analiza szesnastowiecznych bałtyzmów koncentrować

¹ Artykuł jest fragmentem znajdującej się w druku monografii pt. *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI wieku*.

² Por. E. Rzetelska-Feleszko, *Niektóre mazowieckie nazwy rzek podejrzone o pochodzenie bałtyckie*, [w:] *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, „Studia Slawistyczne”, 1, pod red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz, Białystok 1999, s. 262-273.

³ Por. na ten temat następujące prace: L. Bednarczuk, *Nazwiska i przezwiska etniczne bałtyckich mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków 1999, s. 129-150; M. Kondratiuk, *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego*, Wrocław 1985; tenże, *Bałtyckie nazwy osobowe włościan w Inwentarzu starostwa tykocińskiego z 1573 roku (Ogólna charakterystyka)*, [w:] *Batto-słowiańskie związki językowe*, pod red. M. Kondratiuka, Wrocław 1990, s. 199-214; tenże, *Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim*, cz. I: A-J, *Acta Baltico-Slavica*, XXV, 2000, s. 123-150.

się będzie wokół dwóch podstawowych zagadnień: 1) ich genezy – motywacyjnych odniesień do warstwy apelatywnej języka litewskiego, bądź nazw własnych innego zakresu (np. imion, etnonimów), 2) ich strony formalnej – charakteru graficznych, fonetycznych, morfologicznych adaptacji do języków słowiańskich.

Leksykalne źródła nazwisk w każdym języku są jednakowe: słownictwo apelatywne i nazwy własne innego zakresu. Wśród antroponimów bałtyckich poświadczonych w podlaskich dokumentach jeden z typów tworzą nazwiska odapelatywne. Na gruncie języka litewskiego były to antroponimy równe apelatywom lub od nich derywowane. Element charakteryzujący zawarty w tego typu nazwach dotyczy cech zewnętrznych lub wewnętrznych osoby. Podobnie jak w przypadku słowiańskich nazwisk odapelatywnych można tu mówić o dwóch grupach nazw osobowych:

- 1) nazwach powstałych od apelatywów bezpośrednio charakteryzujących osobę (np. poprzez określanie osobliwych cech fizycznych, charakterologicznych, rodzaju wykonywanych zawodów) typu *Dojlid*, lit. *Dailidė* (ap. lit. *dailidė* ‘cieśla’), *Dzidziul*, lit. *Didžiulis* (ap. lit. *didžiulis* ‘wielki, ogromny’), *Geros*, lit. *Gėras* (ap. lit. *gėras* ‘dobry’), *Jodo*, *Jodzio*, lit. *Juodis* (ap. lit. *jūodas* ‘czarny, brudny’), *Kodzisz*, lit. *Kuodys* (ap. lit. *kuōdas* ‘czub, czupryna’), *Kuprela*, *Kuprelo*, lit. *Kuprėlis* (ap. lit. *kuprėlis* : *kuprà*, *kupris* ‘garb’, ‘garbus’), *Trumpa*, lit. *Truṁpa* (ap. lit. *truṁpas* ‘krótki’); *Wojdyło*, lit. *Vaidilà* (ap. lit. *vaidilà* ‘kapłan u dawnych Litwinów’).
- 2) nazwach indywidualizujących poprzez porównanie, metaforę, metonimie w związku z odniesieniem przymiotów człowieka do świata przyrody, zjawisk, np. *Gierwa*, lit. *Gėrvė* (ap. lit. *gėrvė* ‘żuraw’), *Gojlisz* (ap. lit. *gaĩlas* ‘silny, krzepki’, prus. *gaylis* ‘biały’), *Kiskil*, lit. *Kiškėlis* (ap. lit. *kiškėlis* : *kiškis* ‘zając’), *Mieszkuć*, lit. *Meškūtis* (ap. lit. *meškūtis* : *meška* ‘niedźwiedź’), *Odegà*, lit. *Uodegà* (ap. lit. *uodegà* ‘ogon’), *Skrablenio*, *Skrablinis*, lit. *Skroblinis* (ap. lit. *skroblinis* ‘grabowy’: *skrōblas* ‘grab’), *Trejgo*, *Trojgiel*, lit. *Treigys* (ap. lit. *treigys* ‘trzyletni koń’).

Oprócz przytoczonych wyżej nazwisk, mających swe źródło w apelatywnej warstwie języka litewskiego, występują nieliczne antroponimy, dla których podstawą są inne nazwy własne, głównie imiona i etnonimy. Nie wielka ilość poświadczeń źródłowych nazwisk o motywacji odimiennej może być konsekwencją świadomego zastępowania imion litewskich odpowiednikami słowiańskimi. Stąd też przykłady nazwisk motywowanych imionami litewskimi należą do wyjątków: *Bołtrow*, *Bołtruk* (: im. *Bołtr* ≤ lit. *Baltras*, *Baltrus*, *Baltramiėjus*), *Bozel* (≤ lit. *Bazėlis* : im. *Bazilius*, *Bazyljus*), *Juszekielis* (≤ im. *Juškà*, brus. *Juszka*, *Juszko* ≤ *Jewfimij*), *Onelis* (≤ im. lit.

Anēlius). W przypadku bowiem imion chrześcijańskich odnajdywanie analogii między tymi językami było znacznie prostsze, niż między podstawami apelatywnymi. W większym stopniu zachowała się natomiast grupa nazwisk motywowanych starolitewskimi imionami dwuczłonowymi (rzadziej w formie pełnej, częściej skróconej), por. *Burgiela* ($\leq$ lit. im. złoż. *Burgáila*, *Bargáila*, gdzie *Bar(t)-* : ap. *bárti* ‘ganić, wymyślać’, *gail-* : ap. *gailēti* ‘żałować, oszczędzać’ lub od *gailas* ‘silny, krzepki’), *Ejsymont* ($\leq$ lit. im. złoż. *Eĩsmantas*, *Eĩsmontas*), *Gasztold* ($\leq$ lit. im. złoż. *Góštautas*, gdzie *Gos-* : ap. *gōstis* ‘opamiętać się’, *taut-* : ap. *tautá* ‘naród, nacja’), *Ginus* ($\leq$ lit. hipok. *Ginas*, *Ginius* $\leq$ im. złoż. *Gintautas* lub *Bilginas*), *Ginwiło* ($\leq$ lit. im. złoż. *Ginvilas*, gdzie *Gin-* : ap. *ginti* ‘bronić’, *vil(t)-* : ap. *viltis* ‘mieć nadzieję’), *Kieżgajło* ($\leq$ lit. *Kęsgáila*, gdzie *kęs(t)-* : ap. *kēsti* ‘cierpieć’, *gail-* : ap. *gailēti* ‘żałować, oszczędzać’, *gailas* ‘silny, krzepki’), *Narbut* ($\leq$ lit. im. złoż. *Nórbutas*, *Nárbutas*, gdzie *Nor(i)-* : ap. *norēti* ‘chcieć, pragnąć’, *but-* : ap. *būtas* ‘miejsce schronienia, zamieszkania’, *būti* ‘być, znajdować się’), *Narmunt* ($\leq$ lit. im. złoż. *Narĩmantas*, gdzie *Nar(i)-*, zob. *Narbut*, *mant-* : ap. *mantūs* ‘rozsądny, mądry’).

Sporadycznie nazwiska podlaskie motywowane były bałtyckimi etnonimami. Wymienić tu można jedynie formy *Gudzio* ($\leq$ etn. *gūdas* ‘Białorusin’), *Gudel* (derywat utworzony przy pomocy deminutywnego sufiksu *-el-is* od *gūdas*), *Żydēlis* ($\leq$ etn. *żydas* ‘Żyd’ z sufiksem *-el-is*).

Cytowany w tym artykule materiał źródłowy egzemplifikujący litewsko-słowiańskie procesy transpozycyjne konfrontowany jest z analogicznymi nazwiskami bałtyckiego obszaru językowego, potwierdzonymi w *Lietuvių pavardžių žodynas* (*Słowniku nazwisk litewskich*)⁴. Etymologizuje się również w części apelatywa bałtyckie, stanowiące podstawy derywacyjne prezentowanych antroponimów. Analizowane nazwy osobowe odzwierciedlają procesy zachodzące podczas bezpośredniego kontaktu języków bałtyckich z polszczyzną i białoruszczyzną. W niektórych przypadkach zaadaptowane do języka polskiego formy litewskie wskazują na pośrednictwo białoruskie (zob. niżej np. formę *Gasztold*). Chronologicznie proces ruszczenia bałtyzmów rozpoczął się znacznie wcześniej niż zjawisko polszczenia. Ma to swoje uzasadnienie w historii Litwy, której bliskie związki z Rosją o całe wieki wyprzedziły jej funkcjonowanie w ramach jednego organizmu państwowego z Polską. Fakt ten jest podkreślany przez badaczy zajmujących się kwestią wzajemnych bałto-słowiańskich transpozycji w zakresie nazw

⁴ *Lietuvių pavardžių žodynas*, red. A. Vanagas, t. I-II, Vilnius 1985-1989.

własnych⁵. Jednym z wcześniejszych przejawów adaptacji antroponimów litewskich do języka ruskiego była substytucja formantu **-owicz/-ewicz** w miejsce rodzimych przyrostków patronimicznych **-aitis**, **-onis**, **-ūnas**, **-ėnas**. Jak stwierdza W. Smoczyński⁶, opierając się na materiale z pracy K. Bugi⁷, transpozycja według powyższego modelu stosowana była na Litwie już w XIV wieku (por. *Korjat-ovičs* 1375). Substituowanie litewskich formantów patronimicznych ich słowiańskimi odpowiednikami **-ewicz/-owicz** było zjawiskiem dość powszechnym również w XVI stuleciu, por. np. *Butrimajtis* – *Butrymowicz*.

Transponowanie antroponimów litewskich w systemie nazewniczym Podlasia dokonywało się na kilku płaszczyznach: graficznej, fonetycznej, morfologicznej. Zwykle zaadaptowane formy pokazują koegzystencję kilku procesów substytucyjnych, np. adaptacjom fonetyczno-graficznym towarzyszą często zmiany morfologiczne.

1. Transpozycje fonetyczno-graficzne

W zakresie grafii łączącej się nierozzerwalnie z fonetyką transpozycje dotyczą pisowni oraz wymowy określonych głosek litewskich. W tej płaszczyźnie istnieją dwie możliwości: 1) przejmowanie głosek litewskich bez zmian drogą substytucji fonemów słowiańskich (polskich lub białoruskich) identycznych lub zbliżonych artykulacyjnie z litewskimi; 2) wprowadzanie substytutów słowiańskich w miejsce niektórych głosek litewskich.

W pierwszym przypadku wynikiem transpozycji były formy różniące się graficznie od pierwowzoru bałtyckiego. Specyficzne grafemy oznaczające określone głoski języka litewskiego oddane zostały przez odpowiadające im znaki alfabetu polskiego. Chodzi tu głównie o litery **č**, **š**, **ž**, **dž**, które w podlaskich źródłach mają postać **cz**, **sz**, **ż**, **dż** lub **c**, **s**, **z**. Oboczności te mogą być konsekwencją nieustabilizowanej szesnastowiecznej grafii polskiej, jak też sygnalizować możliwą na tym terenie mazurzącą wymowę głosek **c**, **s**, **z**.

⁵ Na te kwestie zwracali uwagę m.in.: J. Otrębski, *Sławizacja litewskich nazw wodnych i miejscowych*, [w:] *Z Polskich Studiów Sławistycznych*, 2, Językoznawstwo, Warszawa 1963, s. 267-286; J. Safarewicz, *Polskie imiona osobowe pochodzenia litewskiego*, „Język Polski”, XXX, 1950, s. 113-119; W. Smoczyński, *Polono-Lituanica. 1. O nazwiskach typu „Piłsudski”*, „Język Polski”, LXII, 1982, s. 101-110.

⁶ W. Smoczyński, *Polono-Lituanica. 1. O nazwiskach typu „Piłsudski”*, s. 104.

⁷ K. Būga, *Lietuvos kunigaikščių vardai*, [w:] *Rinkiniai raštai*, t. I, Wilno 1958.

č : c – *Tričas, Tričỹs, Tričius : Tryciejkow*

š : sz – *Baškēlis : Baszkiel, Góštautas, Gāštautas : Gasztołd, Juškēlis : Juszkielis, Meškūtis : Mieszkuc*

š : s – *Kiškēlis : Kiskil, Šarkus, Šarka : Sarko, Sorko*

ž : ź – *Mažeikà : Możejko, Žydēlis : Żydelis*

ž : z – *Bálžinas, Bálžis : Balzinonicz, Grimža : Gremzucz, Žýbartas : Zibortowicz*

dž : dz – *Didžiūlis : Dzidziul*

Wiele form źródłowych zarejestrowanych w podlaskich dokumentach odzwierciedla proces dyspalatalizacji litewskich spółgłosek. Jednak odróżnienie, w których przypadkach zjawisko to dokonało się w samym języku litewskim, a w których już na gruncie słowiańskim, nie zawsze, jak stwierdza J. Otrębski⁸, jest możliwe. Jako słowiańskie substytuty należy traktować:

- twarde **r** zamiast litewskiego palatalnego **r'** (choć w litewskich gwaraach dzuków **r** jest twarde), np. *Rimša : Rymszewicz, Tričas, Tričỹs, Tričius : Tryciejkow*
- dyspalatalizację **v** (*Gėrvė : Gierwa*), **l** (*Kiaulė : Kiewto*), spółgłosek szumiących **š, ž, č** (*Šindeikis : Szyndziuków*)

Kontynuacjami litewskich spółgłosek **t', d'** w formach słowiańskich są **ć, dž**, por. *Bertỹs : Bierć, Biercisz, Giedráitis : Giedrojć, Meškūtis : Mieszkuc, Stirbỹs : Scirba, Didelis : Dzidzielo, Didžiūlis : Dzidziul, Pagrándis : Pograndzis*

Polskie odpowiedniki nazw litewskich zawierających nietypowe dla Słowiańszczyzny spółgłoski **ž', č', dž'** występują zwykle w odmiankach niepalatalnych lub posiadają substytuty w postaci **ź, ć, dž**, por. *Balčiūnas : Bałcunow, Bálžinas : Balzinonicz, Didžiūlis : Dzidziul, Žýbartas : Zibortowicz*.

W części zapisów polskich oddana została miękkość litewskich spółgłosek przed samogłoskami przednimi, co wyraża się w obocznościach typu **ge – gie, ke – kie, ve – wie**, np. *Baškēlis : Baszkiel, Gėrvė : Gierwa, Ketūrka : Kieturka*.

Formy zawierające litewski grafem **v** zapisywane są w tekstach polskich z **w**, por. *Gervėlis : Gerwielis, Gėrvė : Gierwa, Pilvinis : Pilwinis, Vózbina : Wozbin*.

Przy adaptacjach nazwisk bałtyckich do słowiańskiego systemu językowego najczęściej notowanymi substytucjami fonologicznymi w dziedzinie samogłosek są:

⁸ J. Otrębski, *Słowizacja litewskich nazw wodnych i miejscowych*, s. 275.

- realizacja krótkiego litewskiego **a** jako **o** (przy zachowaniu stlit. **a** długiego, któremu odpowiada we współczesnym litewskim **o**), np. *Anėlius* : *Onelis*, *Bazėlis* : *Bozel*, *Kasėlis* : *Kosiel*, *Mažeikà* : *Możejko*, *Pareikà* : *Porejko*
- zamiana krótkiego **e** litewskiego polskim **e**, jeśli dalej następuje spółgłoska palatalna, por. *Didelis* : *Dzidzielo*
- substytucja litewskiego **e** długiego polskim **e** poprzedzającym spółgłoskę niepalatalną, np. *Rėkla* : *Reklo*, *Šerėnas* : *Szerenos*
- kontynuacja litewskiego **e** długiego po spółgłosce niepalatalnej w postaci polskiego **a** na końcu wyrazu, np. *Gėrvė* : *Gierwa*, *Kiaulė* : *Kiewła*
- odpowiedniość litewskie **i** krótkie – polskie **i**, np. *Ginius* : *Ginus*, *Pogrąndis* : *Pograndzis*; wyjątkowo w pozycji przed **j**, **r**, **l**, **m**, **n** zamiast **i** bywa **e**, np. *Grīmža* : *Gremzucz*
- oddawanie litewskiego **y** (**i**) długiego zawsze przez **i**, np. *Bertỹs* : *Biercisz*, *Dainỹs* : *Dojnis*

W różny sposób realizowana jest slawizacja litewskich dyftongów:

ai : **oj** (**oi**, **oy**) – *Dailidà* : *Dojlid*, *Doilid*, *Daĩnius*, *Dainỹs* : *Dojnis*, *Gáilis* : *Goilisiz*, *Giedráitis* : *Giedrojęć*, *Giedroycz*, *Máiga*, *Maigỹs* : *Mojgus*

ai : **e** – *Burgáila* : *Burgiela*

au : **oł** – *Góštautas*, *Gāštautas* : *Gasztotł*

Połączenie **oł** zamiast **ou** (z lit. **au**) wskazuje na pośrednictwo białoruskie. W białoruszczyźnie formy z **oł** pojawiły się wskutek hiperpoprawnego przejścia **ou** ($\leq$ lit. **au**) w **oł**, podobnie jak w imieniu *Witold* $\leq$ *Vitout* $\leq$ lit. *Výtautas*⁹.

au : **aw**, **ow**, **ew** – *Daũnoras*, *Daunóras* : *Dawnorow*, *Downarow*, *Kiaulỹs* : *Kiewła*, *Kiewło*

ei : **ej** (**ey**) – *Eĩsmantas*, *Eĩsmontas* : *Eysimont*, *Treigỹs* : *Trejgo*

uo : **o** – *Júodis* : *Jodo*, *Jodzio*, *Kuõdis*, *Kuodỹs* : *Kodzisz*, *Uodegà* : *Odega*

ui : **uj** – *Puikùs* : *Pujkowicz*

Dodatkową kwestią przy transpozycjach fonetyczno-graficznych jest sposób realizacji litewskich znaków diakrytycznych, nie występujących w polskiej grafii. Z reguły są one pomijane i zastępowane odpowiednimi grafemami polskimi.

Poświadczenia źródłowe zasygnalizowanych wyżej problemów transpozycji fonetyczno-graficznych: *Biércisz* (lit. *Bertỹs* $\leq$ im. *Bartholomeus*), *Burgiela* (lit. *Burgáila*), *Dojnis* (lit. *Daĩnius*, *Dainỹs*), *Dotkas* (lit. *Dalkus*, *Dũlkis*, *Dulkỹs*), *Geros* (lit. *Gėras*), *Gerwielis* (lit. *Gervėlis*), *Gierwa*

⁹ J. Safarewicz, *Polskie imiona osobowe pochodzenia litewskiego*, s. 114.

(lit. *Gérvė*), *Ginus* (lit. *Ginius*), *Gojlisz* (lit. *Gáilis, Gaĩlis*), *Grikinis* (lit. *Grikinis, Grikinys*), *Juszekielis* (lit. *Juškėlis*), *Kieturka* (lit. *Ketūrka, Ketuŗkas*), *Kodzis*, *Kudzisz* (lit. *Kõdis, Kodys, Kuõdis, Kuodys*), *Mojgus* (lit. *Máiga, Maigà, Máigis, Maigys, Mõigis*), *Odeg*a (lit. *Uodegà*), *Onelis* (lit. *Anėlius*), *Pilwinis* (lit. *Pilvinis, Pilvėnis*), *Pograndzis* (*Pagrándis*), *Puksta* (lit. *Pukštà, Pūkštas*), *Punda* (lit. *Pundys, Pũnda, Puĩdzius*), *Skrablinis* (lit. *Skroblinis, Skroblà*), *Stybulis* (lit. *Stebũlis, Stabũlis*), *Szerenos*, *Szeronos*, *Szyronos* (lit. *Šerėnas*), *Szurbe* (lit. *Siurbė, Siũrbis, Siurbys*), *Śmilginis* (lit. *Smilginis, Smilginas*), *Trumpa* (lit. *Trũmpa, Truĩpà, Truĩpa*), *Tuinis* (lit. *Tũina, Tuĩnas*), *Żydelis* (lit. *Žydėlis*).

2. Transpozycje morfologiczne

Grupa nazwisk bałtyckich zaadaptowanych fonetycznie i graficznie nie posiada, jak widać, zbyt bogatej egzemplifikacji w zbiorze północnopodlaskich antroponimów. Liczniej natomiast reprezentowane są formy odzwierciedlające bardziej złożone i wielowarstwowe procesy adaptacyjne, w wyniku których w znacznym stopniu zatarte zostało obce brzmienie nazw. Do procesów tych należą adaptacje morfologiczne prowadzące do podporządkowania bałtyckich antroponimów określonym paradygmatom fleksyjnym języków słowiańskich oraz tworzenia form derywowanych słowiańskimi przyrostkami antroponimicznymi.

W zaadaptowanych fonetycznie nazwiskach bałtyckich substytucje morfologiczne odbywać się mogły drogą derywacji alternacyjnej, paradygmatycznej lub sufiksальной.

2.1. Derywaty alternacyjne

Do derywatów alternacyjnych należą nazwiska powstałe w wyniku skrócenia podstaw litewskich o charakterystyczne końcówki **-is**, **-ys**, **-as**. Jest to najczęściej stosowany zabieg przy adaptacji rzeczowników litewskich do języka polskiego. Na powszechność tego rodzaju zjawiska zwraca uwagę m.in. T. Zdancewicz¹⁰, omawiając procesy adaptacyjne litewskich nazw tere-

¹⁰ T. Zdancewicz, *Nazwy terenowe i miejscowe z litewskimi apelatywami geograficznymi „balà”, „brastà”, „raistas”, „lankà”, „pieva” na Suwalszczyźnie*, [w:] *Studia nad gwarami Białostockimi. Morfologia i słownictwo*, pod red. E. Smułkowej i I. Maryniakowej, Warszawa 1984, s. 123-177.

nowych na Suwalszczyźnie. Również K. O. Falk¹¹ w swoich studiach nad sławizacją nazw osobowych i miejscowych zauważa bardzo częste przypadki odrzucania litewskich końcówek przez pisarzy kancelarii wielkksiążęcej, sporządzających dokumenty w języku polskim lub białoruskim.

Pozbawiony litewskiej fleksji rzeczownik przechodził zazwyczaj do męskiej deklinacji rzeczowników polskich z końcówką zerową w Nom. sg. Rodzaj gramatyczny sławizowanych rzeczowników był zwykle zachowywany. Dotyczy to również nielicznych w ekscerpowanych tekstach rzeczowników rodzaju żeńskiego z końcówką *-a* (zob. wyżej *Odega*, lit. *Uodegà*) lub *-ė* zidentyfikowanego w języku polskim jako *-a* (por. *Gierwa*, lit. *Gėrvė*). Trudno natomiast wyciągać wnioski dotyczące form przypadków zależnych adaptowanych antroponimów, gdyż były one zapisywane w dokumentach przeważnie w postaci mianownikowej.

Por.: *Baszkiel* (lit. *Baškēlis* : *Bāškis*, *Baškys*), *Bierć* (lit. *Bertys*), *Bozel* (lit. *Bazēlis*), *Dojłid* (lit. *Dailidà*, *Dailydà*, *Dailidė*), *Dzidziul* (lit. *Didžiulis*), *Ejsymont* (lit. *Eismantas*, *Eismontas*), *Gasztold* (lit. *Gāštautas*, *Góštautas*), *Giedroć* (lit. *Giedráitis*), *Gudel* (lit. *Gudėlis*), *Intupa* (lit. *Iñtupas*), *Kiskil* (lit. *Kiškēlis*), *Kosiel* (lit. *Kasėlis*), *Mieszkuc* (lit. *Meškūtis*), *Narbut* (lit. *Nárbutas*), *Narmunt* (lit. *Nármantas*, *Nármontas*), *Śmilgiń* (lit. *Smilginis*, *Smilginas*).

2.2. Derywaty paradygmatyczne

W ekscerpowanych podlaskich dokumentach występuje grupa nazwisk, w których obok redukcji litewskiej końcówki nastąpiła zmiana paradygmatu. W języku polskim nazwiska te otrzymywały końcówkę *-o*/*-’o* (np. *Dzidzielo*, *Ginio*, *Gudzio*, *Ginwito*, *Jodo*, *Jodzio*, *Kiewto*, *Kuprelo*, *Pynto*, *Reklo*, *Skrablenio*, *Surbto*, *Trejgo*) lub *-a* (por. *Intupa*, *Kiewta*, *Kniaba*, *Kuprela*, *Punda*, *Scirba*). Niektóre z nich zarejestrowano w formach obocznych: *Kiewta* i *Kiewto*, *Kuprela* i *Kuprelo*.

W antroponimach *Alusko*, *Kieturko* występujących w języku litewskim w postaci *Aluškà*, *Ketūrka* dokonana została na gruncie polskim jedynie zmiana wygłosowego *a* ≥ *o*. Ponieważ jednak przejęty ze Słowiańszczyzny formant *-ka* jest nieproduktywny w języku litewskim¹², nie można

¹¹ K. O. Falk, *Ze studiów nad sławizacją litewskich nazw miejscowych i osobowych*, Scando-Slavica, t. IX, Copenhagen 1963, s. 88-89.

¹² J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, t. II: *Nauka o budowie wyrazów*, Warszawa 1965, s. 272.

wykluczyć powstania tych form na gruncie słowiańskim: bałtyckie podstawy derywacyjne *alùs* ‘piwo’, *keturì* ‘cztery’ oraz wschodniosłowiański sufix **-ko**.

Przyswojone za pomocą derywacji paradygmatycznej nazwiska bałtyckie podlegają dalszym regułom gramatyki polskiej w zakresie rodzaju, liczby i form deklinacyjnych.

-o // -’o: *Alusko* (lit. *Aluškà*), *Dzidzielo* (lit. *Didelis*), *Ginio* (lit. *Ginius*), *Gudzio* (lit. *Gùdas*), *Gurbiło* (lit. *Gurbēlis*), *Jodo*, *Jodzio* (lit. *Júodis*, *Juodỹs*), *Kieturko* (lit. *Ketūrka*, *Ketuŗkas*), *Kiewto* (lit. *Kiaulỹs*, *Kiaũlis*), *Kieżgaǵto* (lit. *Kensgáila*), *Kuprelo* (lit. *Kuprēlis*), *Możejko* (lit. *Mažeikà*), *Porejko* (lit. *Pareikà*), *Pynto*, *Pyńto* (lit. *Pincius*, ap. *pintis*, *pintas*, *pinta*), *Sarko*, *Sorko* (lit. *Saŗkus*, *Šaŗkus*, *Šárka*), *Skrablenio* (lit. *Skroblinis*), *Surbło* (lit. *Surblỹs*), *S(z)wejko* (lit. *Svejà*, ap. *sveĩkas*), *Trejgo* (lit. *Treigỹs*, *Treĩgis*, *Traigys*), *Wojdyło* (lit. *Vaidilà*).

-a: *Intupa* (lit. *Iñtupas*), *Kierzula* (lit. *Kerzà*), *Kiewła* (lit. *Kiaulỹs*, *Kiaũlis*), *Kniaba* (lit. *Kniũbas*), *Kuprela* (lit. *Kuprēlis*), *Punda* (lit. *Pundỹs*, *Pùndza*, *Puñdzius*), *Scirba* (lit. *Stirbỹs*, *Stĩrbis*), *Skrebela* (lit. *Skrebēlis*), *Szo-tajda* (lit. *Šalaitis?*)

Większość nazwisk omawianej grupy powstała zapewne na wzór typów istniejących w antroponimii słowiańskiej, por. podlaskie nazwiska na **-o// -’o** np. *Boczko*, *Bujno*, *Chodzio*, *Czuczko*, *Rudzio*, na **-a**, np. *Biaława*, *Druka*, *Kapara* i in.

2.3. Derywaty sufiksalne

Słowotwórstwo jest jednym z najistotniejszych, jak pokazują podlaskie źródła, elementów w procesie adaptacji nazw bałtyckich. Zaadaptowane słowotwórczo antroponimy litewskie wykazują przy tym również cechy przystosowania fonetyczno-graficznego i fleksyjnego (odrzućcie końcówek).

W zbiorze szesnastowiecznych antroponimów północnego Podlasia grupa nazwisk o litewskich podstawach derywacyjnych i słowiańskich formantach antroponimicznych przedstawia się najliczniej. Należy tu dodać, że w wielu przypadkach przyrostki słowiańskie łączono z formacjami derywowanymi sufiksalnie już na gruncie języka litewskiego. Tworzone były w ten sposób złożone słowotwórczo formy, zawierające litewskie podstawy derywacyjne, litewskie sufiksy (deminutywne lub patronimiczne) oraz przyrostki słowiańskie, por. *Gerw-el-owicz* (lit. podstawa *gėrvė* + lit. formant deminutywny **-el(is)**, przy czym oba morfemy ze zredukowanymi fleksjami + słowiański sufiks patronimiczny **-owicz**).

Największą produktywność wśród przyrostków słowiańskich derywujących tego typu formacje wykazywały sufiksy *-ic(z)*, *-owic(z)*/*-ewic(z)*. Łączone były one z litewskimi podstawami, głównie o charakterze odapelatywnym. W języku litewskim były to więc antroponimy typu przezwiskowego, strukturalnie równe apelatywom, bądź też derywowane od wyrazów pospolitych. Należy przy tym zauważyć, że w niektórych przypadkach podstawy takich formacji (reprezentujących klasyczne hybrydy) można, jak się wydaje, interpretować jako bałtyckie nie tylko w planie onomastycznym, lecz także apelatywno-etymologicznym. Istnieje bowiem prawdopodobieństwo, że niektóre z przytoczonych tu nazw mogły powstać nie od antroponimów bałtyckich, ale bezpośrednio od apelatywów.

Przykłady źródłowe: *Balzin-onicz*, *Bolsn-onicz* (por. lit. *Bálžinas*, *Bálžis*; ap. *báltas* 'biały', ap. *žinóti* 'znać, wiedzieć'), *Bondyk-owic* (por. lit. *Baņdē*, *Bandỹs*, ap. *bandà* 'stado; dobytek, własność'; prus. *Bande*, *Bandeyke*, *Bandiko*), *Budr-owicz*, *Budrz-yk-owicz* (por. lit. *Budrà*, *Budrỹs*; ap. *budrùs* 'czujny, przeczorny'); *Burn-osz-ewic* (lit. *Buřnius*, *Burnỹs*; ap. *burnà* 'usta'), *Bursz-yc* (por. lit. *Bursỹs*, niem. *Bursche*, *Burscher*, *Bürsch*); *Dojni-ewicz*, *Dujni-ewicz* (por. lit. *Dainius*, *Dainỹs*, *Dainėvičius*; ap. *dainius* 'piewca'); *Dzidziul-ewicz* (por. lit. *Didžiulis*); *Gerw-el-owicz* (por. lit. *Gėrvė*, *Gervėlė*); *Ginwił-owicz* (por. lit. *Giņtvila*, *Gintvilà*, *Giņtvilas*); *Gojdzi-el-ewicz* (por. lit. *Gaidėlis*, *Gaidỹs*; ap. *gaidỹs* 'kogut; zawadiaka'); *Gojdzi-ewic(z)* (por. lit. *Gaidỹs*); *Gojl-inic* (por. *Gojlew*); *Gojs-wic* (por. lit. *Gaišà*, *Gaišỹs*); *Golgin-owic* (por. lit. *Galginas*; ap. *galėti* 'móc', *galià* 'siła, moc'); *Gorszw-inowic* (por. lit. *Garšvà*); *Jawielt-owic* (por. lit. *Ėvaltas*, *Jėvalta*, *Jėvaltas* ≤ im. niem. *Ewaldt*); *Jodesk-onicz* (por. lit. *Jodeškà*); *Jodki-ewicz*, *Jodk-owic* (por. lit. *Jodkà*, *Juodkà*); *Jod-owic* (por. lit. *Juodis*, *Juodỹs*); *Kieci-ewicz* (por. lit. *Kietis*, *Kietėvičius*; ap. *kietas* 'twardy, bezwzględny'); *Kirw-ik-owicz* (por. lit. *Kirvà*; ap. *kiřvinti* : *keřvinti* 'wlec się, posuwać się'); *Korss-eli-ewicz* (por. lit. *Karšėlis* : *Karšỹs*, *Kėršis*; ap. *kėršas* 'pstrokaty, łaciaty'); *Kuwiet-ycz* (por. lit. *Kuveikis*; ap. *kuvėti*); *Najk-uci-ewicz* (por. lit. *Naikis*); *Nani-ewicz* (por. lit. *Nānis*, *Nanỹs*); *Narbut-onicz* (por. lit. *Norbutas*, *Narbutas*); *Narejk-onicz*, *Narejk-owicz* (por. lit. *Nareikà*, *Noreikà*; ap. *norėti* 'chcieć, pragnąć'); *Nargiel-owic* (por. lit. *Nārgela*, *Nārgelas*); *Nebulcz-ycz* (por. lit. *Nebilėvičius*; ap. *nebylỹs* 'niemowa, niemy człowiek'); *Puyk-owicz-y* (por. lit. *Puikà*, *Puikis*, *Puikỹs*, *Puikus*; ap. *puikùs* 'piękny, ładny; zarozumiały, dumny'); *Radziwił-owicz* (por. lit. *Radvilà*, *Rādvilas*); *Rak-uci-ewicz* (por. lit. *Rakūtis*, *Rākas*, *Rakucėvičius*; *Rekūtis*); *Rymasz-ewicz* (por. lit. *Rimša* ≤ im. *Rimas* ≤ im. złoż. *Rimtautas*); *Sar-owicz* (por. prus. *Sar*, *Saro*, *Sahr*, *Saar(e)*, *Sarre*); *Smitcz-ycz* (por. lit. *Šmitkė*, *Šmitkis*, łot. *Šmitke*); *Snip-owicz*, *Sznyp-owicz* (por. lit. *Šnipas*; ap. *šnipas*

‘ryj’); *Spond-owicz* (por. lit. *Spundzēvičius*; ap. *spándyti*); *Subacz-ewicz* (por. lit. *Sùbačius*); *Switrygajt-owicz* (por. lit. *Švitrigáila*, ap. *švytrúoti* ‘błyszczec, lśnić’, *galėti* ‘móc’); *Szeszcz-ycz* (por. lit. *Šeškà, Šėškas*; ap. *šėškas* ‘tchórz’); *Trump-onicz* (por. lit. *Trùmpa, Trumpà, Truŋpa*; ap. *truŋpas* ‘krótki’); *Tujni-ewicz* (por. lit. *Tùina, Tuīnas*; ap. *tuīnas* ‘kołek, żerdź w płocie; płót’); *Zibort-owicz* (por. lit. *Žýbartas*); *Ziemojt-owicz* (por. lit. *Žemaitis*; etn. *žemaitis* ‘Żmudzin’).

Nieco mniejszą frekwencją w derywacji nazwisk od podstaw bałtyckich odznaczały się formanty **-ow/-ów, -in, -ek, -ko**.

-ow/-ów/-ew: *Balcun-ow* (por. lit. *Balciūnas, Balčiūnas*; ap. *Balčys, Balčius*; ap. *báltas* ‘biały’); *Bierszk-ów* (por. lit. *Barskỹs, Berškỹs*; ap. *barškėti* ‘turkotać, grzechotać’, potocznie ‘paplać’); *Dawnorow, Downarow* (por. lit. *Daūnoras, Daunóras*); *Douksiew* (por. lit. *Daukšà*; ap. *daũg* ‘wiele, dużo’, *daugsus* ‘duży, wielki; urodzajny, obfity’); *Giedr-ow* (por. lit. *Giedrà*; ap. *giedrà* ‘słoneczna pogoda’, *gièdras* ‘jasny, pogodny’); *Gojdziew* (por. lit. *Gaidỹs*; ap. *gaidỹs* ‘kogut; zawadiaka’); *Gojlew* (por. lit. *Gáilis, Gaĩlis*, ap. *gaĩlas* ‘silny, krzepki’); *Jagietów* (por. lit. *Jogáila, Jogéla*; *Jo(t)-*: ap. *jóti* ‘jeździć wierzchem’, ap. *gaĩlas* ‘silny, krzepki’, *gel-*: ap. *gélti* ‘boleć’); *Jawilt-ow* (por. lit. *Evaltas, Jèvalta, Jèvaltas* ≤ im. niem. *Ewaldt*); *Karst-ow* (por. lit. **Karstys*; ap. *kárštas* ‘gorący; żarliwy, zapalczywy’); *Kiemszetew* (por. lit. *Kimša, *Kemša*; ap. *kimšà* ‘mech’); *Kurs-ik-ów* (por. lit. *Kùrsa, Kursà, Kuřsa*; ap. *kuřsti* ‘głuchnąć’, etn. *kuřšiai* ‘Kurowie, plemię Bałtów zamieszkujące Kuronię’); *Narel-ow* (por. lit. *Narēlis, Nórelis*; ap. *narēlis* ‘krąg’); *Nark-ow* (por. *Narkiewicz*); *Nar-ów* (por. *Narowie*); *Radziwił-ow* (por. lit. *Radvilà, Radvilas, Rad(i)vilas*); *Sar-ów* (por. prus. *Sar, Saro, Sahr, Saar(e), Sarre*); *Szyndzi-uk-ów* (por. lit. *Šindeĩkis*); *Tryci-ejk-ow* (por. lit. *Tričas, Tričỹs, Tričius*); *Tujni-ow* (por. lit. *Tùina, Tuīnas*; ap. *tuīnas* ‘kołek, żerdź w płocie; płót’); *Wiesmen-ów* (por. lit. *Vesmenas*);

-in: *Gorszw-in* (por. lit. *Garšvà*; ap. *garšvà* ‘podagrycznik pospolity; goleń u konia’);

-ko, -ek, -ik: *Czinc-ko* (por. lit. *Činčis, Činčỹs, Činčikas*; ap. *činčỹs*); *Gelasz-ko* (por. lit. *Gelāžis, Gelāžius, Gelēžis, Gelēžius*; ap. *geležis* ‘żelazo’); *Klewn-ik* (por. lit. *Klėvinis, Klėvas*; ap. *klėvas* ‘klon’); *Kort-yl-ik* (por. lit. *Kartỹs*; ap. *kartūs* ‘gorzki’); *Szykszm-ek* (por. lit. *Šiksnà, Šiksnỹs*; ap. *šiksnà* ‘wygarbowana skóra’, *šikšnius* ‘garbarz’, *m/n*)

Podlaski materiał antroponimiczny nie dostarcza natomiast przykładów substytuowania litewskich zakończeń nazw osobowych **-anis (-onis), -enis, -inis, -unis** przez słowiańskie morfemy **-aniec, -eniec, -inieć, -unieć**. Do powszechnych zalicza takie substytucje (por. *Pietraniec* ≤ lit. *Pietra-*

nis, *Cywaniec* ≤ lit. *Čivianis*) K. O. Falk¹³, analizując materiał inwentarzy z ziem etnicznie litewskich Wielkiego Księstwa. Odosobnioną egzemplifikację tego modelu adaptacyjnego mogłaby stanowić w źródłach podlaskich forma *Woliniec* (identyczny antroponim jako substytut lit. *Valinis* przytacza K. O. Falk¹⁴). Jednakże jednostkowy charakter tej nazwy w dokumentach Podlasia wskazywałby raczej na genezę słowiańską – motywację przez nazwę miejscową.

O bałtyckie pochodzenie podejrzewać można nie tylko podstawy derywacyjne, lecz i niektóre elementy słowotwórcze podlaskich nazwisk. W części z nich mamy bowiem do czynienia ze zjawiskiem nawarstwiania się produktywnych w języku litewskim sufiksów na podstawy słowiańskie. Chodzi tu o formanty **-uć**, **-ejko**, genezę których można łączyć z przyrostkami **-utis**, **-eika**. Na gruncie litewskim formant **-utis**, jak zauważa J. Otrębski¹⁵, odznacza się dużą produktywnością w derywowaniu deminutywów, zarówno w słownictwie apelatywnym, jak i nazwach osobowych, por. *Jurgūtis* (imię i nazwisko): *Jūrgis* ‘Jerzy’, *mažūtis* ‘malutki’: *māžas* ‘mały’. Znaczną aktywność tego przyrostka w litewszczyźnie stwierdzili również Z. Zinkevičius¹⁶, badający historyczną antroponimię wileńską oraz V. Maciejauskienė¹⁷, analizująca proces kształtowania się nazwisk litewskich w XVII-XVIII w. Na litewską genezę formantu **-uć** obecnego w słowiańskim materiale nazewniczym wskazują również J. Trypućko¹⁸ oraz M. Kondratiuk¹⁹. Występujące na Białostocczyźnie toponimy i mikrotoponimy na **-ucie** M. Kondratiuk rozpatruje jako odpowiedniki litewskich nazw geograficznych na **-učiai**, derywowanych od antroponimów zakończonych sufiksem **-utis** (por. lit. *Rekučiai* – pol. *Rekucie*). Autor cytuje również przykłady nazwisk na **-uć**, współcześnie używanych na Podlasiu, nie wyznacza natomiast z uwagi na niekompletny materiał granicy ich południowo-zachodniego zasięgu.

W analizowanym materiale charakterystyczny sufiks **-uć**, będący efektem wpływów litewskich, odnaleźć można głównie w hipokorystykach dery-

¹³ K. O. Falk, *Ze studiów nad sławizacją...*, s. 91.

¹⁴ K. O. Falk, op. cit., s. 95.

¹⁵ J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, s. 265.

¹⁶ Z. Zinkevičius, *Lietuvių antroponimika, Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Vilnius 1977, s. 67-70.

¹⁷ V. Maciejauskienė, *Lietuvių pavardžių susidarymas, XVII-XVIII a.*, Vilnius 1991.

¹⁸ J. Trypućko, *O pewnym wypadku litewsko-polskiej interferencji językowej w zakresie onomastyki (lit. przyrostek „-utis”, pol. „-uć”)*, Uppsala 1982.

¹⁹ M. Kondratiuk, *Formant „-uć” (litewski „-utis”) w nazwach geograficznych i osobowych na terenie Białostocczyzny*, [w:] *Problemy sučasnoji arealohiji*, Kyjiv 1994, s. 159-166.

wowanych od imion chrzestnych oraz w utworzonych na ich bazie patronimikach, por. *Jakuć*, *Jakucicz* (: im. *Jakub*); *Januć*; *Mikuć*, *Mikuciew*, *Mikucicz* (: im. *Mikołaj* lub *Mikita*); *Paniucic*, *Paniuticz* (: im. *Pawieł*); *Pantucz* (: im. *Pantelejmon*); *Pierchucz* (: im. *Porfirij*); *Pietruć*, *Piotrucz*; *Staniucicz* (: im. *Stanisław*); *Waniucicz* (: im. *Iwan*).

W wyniku procesów transpozycyjnych powstał również komponowany sufiks nazwiskotwórczy **-uci-ew-icz**, dodawany niezależnie od pochodzenia do podstaw bałtyckich i słowiańskich, por. *Gryguciewicz*, *Mikuciew*, *Mikuciewicz*, *Rakuciewicz*.

Przyrostek **-eika** ma w języku litewskim zabarwienie augmentatywne. Tworzy nazwy osób, zazwyczaj o odcieniu pejoratywnym, np. *mušeikà* ‘zabijaka’: *mūštis* ‘bić się’²⁰. Występuje więc w funkcji przyrostka przezwiskowego. Taki też charakter mają podlaskie derywaty odapelatywne: *Kruciejko*, *Ostrejko*, *Starejko*, *Szarejko*, *Turejko*, *Wiersejko*. Nie można natomiast jednoznacznie określić genezy sufiksu **-ejko** w derywatach odimiennych *Manejko* ($\leq$ im. cerk. *Manuił*), *Mosiejko* ($\leq$ im. cerk. *Mojsiej*). Raczej należy traktować go jako słowiański sufiks komponowany, utworzony poprzez nałożenie się na formę derywowaną przyrostkiem **-ej** (por. imię *Manej*) produktywnego w badanym okresie na Podlasiu formantu **-ko**.

Powyższe uwagi nie wyczerpują naturalnie wszystkich kwestii związanych z transpozycjami bałtycko-słowiańskimi w historycznej antroponimii północnego Podlasia. Podstawowym ich celem była identyfikacja nazw o genezie bałtyckiej, przeprowadzona głównie w oparciu o analogie z antroponimami litewskimi lub odnalezienie podstaw derywacyjnych w zasobie apelatywnym języka litewskiego. Zasygnalizowane zostały również niektóre problemy dotyczące strony formalnej przejmowanych bałtyzmów – charakteru fonetyczno-graficznych i morfologicznych adaptacji, prowadzących do ich częściowej lub całkowitej asymilacji.

Należy zauważyć, iż na kształt rejestrowanych w źródłach antroponimów litewskich wpływ miał w jakiejś mierze pisarz – jego wykształcenie, pochodzenie narodowe, nawyki kancelaryjne. Jak wynika z badań K. O. Falka rola pisarzy w tym względzie była wcale niemała. W sposób świadomy i zamierzony skracali oni często nazwiska litewskie o charakterystyczne dla tego języka końcówki **-is**, **-ys**, **-as** lub używali substytutów słowiańskich. Najczęściej stosowany (według Falka) sposób substytuowania sprowadzał się do modelu **-anis** (**-onis**) : **-aniec**, **-enis** : **-eniec**, **-inis** : **-inieć**. W źródłach podlaskich ten wzorzec adaptacyjny nie upowszechnił się (dominują

²⁰ J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, s. 284.

formy ze zredukowaną końcówką litewską i słowiańskimi formantami patronimicznymi), jednakże samo zjawisko wzajemnego transponowania nazw, jako konsekwencja zetknięcia systemów nazewnictwa różnych języków, ma miejsce.

Skróty

ap.	–	appellativum	łot.	–	łotewski
brus.	–	białoruski	niem.	–	niemiecki
cerk.	–	cerkiewny	por.	–	porównaj
etn.	–	etnonim	prus.	–	pruski
hipok.	–	hipokorystykum	stlit.	–	starolitewski
im.	–	imię	złoż.	–	złożony
lit.	–	litewski			

S U M M A R Y

Genetic Baltic proper names recorded in the 16th century documents of Podlasie reflect linguistic processes that took place during a direct contact between Lithuanian vs Polish and Belorussian. In some cases Lithuanian forms taken from Polish indicate Belorussian medium (Gasztold).

Lithuanian adaptation to Slavonic name system of Podlasie was processing on several levels: graphic, phonetic and morphological. Adapted forms show coexistence of several substantial processes, for example: phonetic-graphic adaptations are accompanied by morphological changes as in: Dojniewicz, Dzidziulewicz, Gerwelowicz, Gorszwin, Tujniow.